

VÜQAR ƏHMƏD,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun Mətbuat tarixi
və publisistika şöbəsinin müdiri,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Giriş: Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeiriyəti görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur "Xəmsə"-si dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur və insanlığın mənəvi sərvət axtarışının zirvəsində dayanır. Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu lirik şerlər yazmış və sonralar poemalarında irəli sürdüyü mütərəqqi ictimai-fəlsəfi fikirlərini ilk dəfə həmin şerlərində ifadə etmişdir. Nizami Gəncəvi Yaxın Şərq xalqlarının ədəbiyyatına son dərəcə yüksək humanist ideyalar və yeni sənətkarlıq

vasitəsi ilə olduqca möhkəm sütunları olan bu körpü xalqlar arasında qiyamətə qədər ədəbi əlaqələr yaradacaqdır. Günümüze qədər mükəmməl inkişaf yolu keçmiş dini-irfani motivlər xalqların mədəni ünsiyyəti ilə qarşılıqlı təmasda və təsirdə daha da cıllanmışdır. Bu proses həm də cürbəcür millətlərdən olan şairlərin bir-birilə məktublaşması, şeirləşməsi ilə baş vermişdir. Bu da öz növbəsində fars şairləri Şeyx Sədi Şirazinin, Ömər Xəyyamın, Rudəkinin, Firdovsinin, Hafiz Şirazinin təkcə fars əqvamında deyil, bütün türk dünyasında, Osmanlı mütəfəkkirləri Mövlana Cəlaləddin Ruminin, Əhməd Yasəvinin, Yunus Əmrənin bütün Şərq dünyasında tanınmasına, Azərbaycan dühaları Xəqaninin, Nizaminin, Nəsiminin, Xətəinin, Füzulinin bütün Şərq dünyasında sevilməsinə gətirib çıxarmışdır. Təsədüfə deyil ki, hind şairi Əmir Xosrov Dəhləvi Azərbaycan şairi Əfzələddin Xəqaniyə nəzirə yazmış, özbək şairi Əlişir Nəvai (1444-1501) Azərbaycan şairi Şeyx Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"-sinin təsiri ilə "Xəmsə" bağlamış, "Xəmsə"-ni bitirdikdən sonra onun son səhifələrində bir məclis təsvir etmişdir. Məclisin yuxarı hissəsində Əbdürrəhman Cami və Əmir Xosrov dayanmış, daha yuxarıda və mərkəzində Nizami Gəncəvi qərar tutmuşdur. Onların arxasında isə Firdovsi, Ənvəri, Xəqani, Həsən Dəhləvi, Ünsüri və başqa Şərq şairləri təsvir edilmişdir. Bununla da Nəvai orta əsrlərdə Şərq poeziyasının tarixində Nizaminin ən uca mərtəbədə olduğunu göstərmişdir.

Şeyx Nizami ondan sonra poeziya meydanına gələn bütün fars və türk dilli şairlərin ustası sayılır. Təsədüfə deyil ki, Anadolunun ən məşhur şairlərindən olan Ziya paşa Nizaminin misilsiz bir şair olduğunu çox zəngin şəkildə nəzmə çəkmişdir:

Təqidi buraxsa gör Nizami,
Ecəzə yetər idi kəlamı.
Bir dürr yenə leyk o piri-fani,
Yox "Xəmsə"-sinə nəzirə-sani.

Nə söyləsən Tanrının adıyla qurtar onu.
Bu əhdinə sadıq qalan şair ikinci böyük məsnəvisi olan "Xosrov və Şirin"-i də Allaha ünvanladığı beylə başlayır:

Kömək qapısını aç ey Yaradan!

Göstər Nizamiyə düz yolu hər an! [2, 26-27].

"Peyğəmbərin şərəfli adını yazıda əks etdirən hərfli özü də şeirimizdə onu tərənnüm etməyin vasitələrindən biri kimi uzun müddət şairlərimizi məşğul etmişdir. Bu işdə də bizə məlum olan əsərlərə əsasən desək, birincilik çələngi yenə dahi Nizamiyə məxsusdur. O hələ "Sirlər xəzinəsi"ndə "Sonuncu Peyğəmbərin şərəfinə" adlı xüsusi bir bölmə seçmiş və onu bu sözlərlə başlamışdır:

Varlığın lövhəsinə ilk söz yazanda qələm –

Əhmədin "əlif"-ini yazıbdır onda qələm.

"Əlif" "hey"-i mülkünə hakim edəndən bəri,

"Dal" onun boyunbağı, "mim" də ki, bir kəməri.

Sonuncu peyğəmbərlik verildi Məhəmmədə.

Həmi bilir ki, Peyğəmbərimizin adının oxunuşu da Əhməddir və o vaxtilə xristianların kitabında məhz bu şəkildə yazılmışdır" [2, 28].

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 68-ci surəsi "Nun və ya əl-Qələm" surəsinin 1-3 cü ayələrində buyurur: "And olsun qələmə (mələklərin) yazdıqlarına (yaxud lövhə-məhfuzda yazılanlara ki). Sən Ya Rəsulum, Rəbbinin neməti sayəsində divanə deyilsən. Və həqiqətən, Səni minnətsiz (tükənmək bilməyən mükafat gözləyir".

Göründüyü kimi, bu mübarək ayələr bilavasitə sevgili Peyğəmbərimiz Həzrəti Məhəmmədlə (s.ə.s) bağlıdır və şübhəsiz ki, Nizami Gəncəvi "Varlığın lövhəsinə ilk söz yazanda qələm, Əhmədin "əlif"-ini yazıbdır onda qələm, – deyərək bu mübarək ayələri nəzərdə tutur, çünki bir çox Quran təfsirçilərinin və ilahiyyatçıların şərhinə görə Uca Allah varlığı, həyatı Həzrəti Məhəmmədin (s.ə.s) əşqinə yaratmış və Ona; "Sən olmasaydın, həyatı yaratmazdım", – demişdi.

Mərhum Bəkir Nəbiyevin sözlərinə uyğun olaraq deyə bilərik ki, Həzrəti İsa əleyhəssalam qeyb ələminə çəkiləndən sonra Uca Allah tərəfindən ona

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI

DİNİ-FƏLSƏFİ-İRFANI KONTEKSTDƏ

nailiyyətləri gətirmiş, Şərq ədəbiyyatına yeni bir istiqamət vermiş, bədii yaradıcılığı həmişə həyatla əlaqələndirməyə çalışmışdır.

Nizami yaradıcılığının dünya söz sənəti müstəvisində yerini dəqiq müəyyən edən akademik İsa Həbibbəyli yazır: "Yazılı ədəbiyyat Azərbaycanda XII əsrdə özünün ən yüksək zirvəsinə çatmışdır. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin ölməz "Xəmsə"-si geniş mənada türk-müsəlman dünyası ədəbiyyatının apogeynini təşkil edir. Nizami Gəncəvinin zəngin yaradıcılığını nəzərə almaqla heç tərəddüd etmədən demək olar ki, ümumşərq miqyasında farsdilli poeziya üzrə rəqabət mühitində Azərbaycan birincilik qazanmışdır. XII əsrdə formalaşmış Nizami ədəbi məktəbi ənənələri uzun əsrlər türk-müsəlman dünyası ədəbiyyatının inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir" [6,168].

"Nizami Gəncəvi lap çoxdan yalnız Azərbaycanın övladı olmaqdan çıxıb. Onun ədəbi yadigarları bəşəriyyətin ən qiymətli sərvətləri xəzinəsinə daxil olub, özü isə bütün xalqların, insanlığın övladı olmaq mərtəbəsinə ucalıb" [14,7].

İlk rüşeymlərini tarixdən öncəki dövrdən götürən Azərbaycan ədəbiyyatı olduqca zəngin ənənələrə söykənir. İslam dini yayıldıqdan sonra isə bu ədəbiyyat müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrinin qiraəti, təsvidi, bəlağəti, ərəb dilinin morfologiyası və sintaksisi olan "sərf və nəhv" elmlərinin təsiri ilə daha da inkişaf etmiş, bədii xüsusiyyətləri, aparıcı ədəbi cərəyanları, fəlsəfi təlimləri ilə öz izahını tapmış, ədəbi yaradıcılığını müəyyən etmiş və ədəbiyyatlar arasındakı əlaqələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Uca yaradanın insanlığa xitabı, hidayət və inayəti olan İslam dinin müqəddəs kitabının milli ədəbiyyatımıza nüfuzedicisi təsirinə danışırkən filologiya elmləri doktoru Mahirə Quliyeva yazır: "Qurani-Kərimin bəlağəti, məntiqi elmiyi və həmişəşəyərliyi, eləcə də mövzu genişliyi və bu mövzuların əbədi aktuallığı (hekayələr, dəvət, ehkamlar və s.) ədəbiyyatın hər dönəmində zamanla səsleşərək onun ana xəttini təşkil etmişdir. ...Ədəbiyyatın hər bir dönəmində, istər klassik, istərsə də aşıq yaradıcılığında ruhun, xilqətin ən gözəl tərbiyəçisi olan Quranın hikmət, ibrət və nəsihətləri hər dövrün ictimai-siyasi və mədəni durumuna uyğun tərzdə ədəbiyyatın özülünü təşkil etmişdir" [9, 250]

Deyənlərdən çıxış edib söyləyə bilərik ki, kim-sə İslam Şərq ədəbiyyatında müqəddəs Qurani-Kərimin müstəsna rol oynadığını təkzib edə bilməz və müsəlman xalqları arasında ədəbi fikrin aparıcılarının

Tənzirə ani Əmiri-Xosrov,
Etməmiş idi ki, gərçə hümməti-nov.
Təbə bihudə verdi-rəncə,
Qəndə Dəhli, qəndə Gəncə.
Aləmdə durur ikən Nizami,
Aqıl eyləməz bu iltizami [19, 347].

Nizami Gəncəvi müsəlman Şərq ədəbiyyatında elə bir iz buraxmışdır ki, yüzlərlə İran və Hindistan şairləri onun təsiri ilə yazıb-yaratmışlar. Bu məsnəvilərdən ən məşhurları: Əmir Xosrov Dəhləvinin "Mətləül-Ənvar", Dərviş Əşrəf Marağayinin "Min-həcül-Əbrar", Haşimi Kirmaninin "Məzhərül-Asar", Ürfi Şirazinin "Məcməül-Əbkar", Məlik Quminin "Mənbəül-Ənvar", İtəbi Təkləvinin "Mənzəül-əbrar", Qasım Əsirinin "Riyazül-ənvar", Ədhəminin "Rəfiqüs-Saligın", Zülalinin "Hüsni-Kəlusuz", Molla Şeydanın "Dövləti-bidar" əsərləridir. Lakin Nizami ədəbi məktəbində yetişmiş sənətkarlar bunlarla da bitmir. Onların sayı minlərlədir ki, burda onların adını sadalamaq müşkəldir.

Nizaminin türk ardicılı Əlişir Nəvai: "Nizami ustadımdır. O, mənə ilham verir, ona səcdə edirəm, o pirdir, Xızrdır", – demişdir.

Bəs, görəsən, niyə müsəlman Şərqinin bu böyük şeir ustaları şeux Niəmini özünə pir sayır?

Akademik Bəkir Nəbiyev yazırdı: "Minacat, nət və tövhidlər bədii yaradıcılıq sahəsində fundamental bir niyyətin icrasına başlamaq ərəfəsində Allahın şəninə təriflər deməklə öz nəcib, müqəddəs borcunu yerinə yetirmək, bu yolda Yaradandan kömək dilmək məqsədini daşımışdır.

Əvvəllər də bizdə bu sahədə qələm çalmış şairlər olduğuna baxmayaraq, məsələni yerli-yataqlı qoyub fundamental tərzdə həll etmək baxımından ədəbiyyatımızda birincilik çələngi Nizami Gəncəviyə məxsusdur. O hələ öz "Xəmsə"-sinin ilk bahar qaranquşu olan "Sirlər xəzinəsi"ndəki "Allaha xitab"-ında ... bizə vəsiyyət edirdi ki, hər birimiz bütün nəcib, xeyirxah, alicənab işlərimizi hökmən Allahın adı ilə başlayıb, elə Onun əzəli və əbədi adı ilə də qurtaraq:

Şərəfli, ədalətli Tanrının adı ki, var,
Hikmət xəzinəsini açan açardır, açar.
Hər sözün, düşüncənin Odur əvvəli, sonu,

nazil olan müqəddəs "İncil" də qeybə çəkilmişdir. Lakin onun həvarilərindən birincisi olan

Barnabə qeyb olan İncili qismən yadında saxladığı üçün "Barnabə görə İncil" yazmışdır. Lakin əfsuslar olsun ki, orda sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmmədin (s.ə.s.) adı çəkildiyi üçün dünyanın heç bir xristian ələmində bu İncili oxumurlar. Bu İncil yalnız İngiltərə muzeyində və ABŞ-ın gizli hərbi arxivlərində saxlanır. Burdakı rəvayətlərdən biri bu şəkildədir. Həzrəti İsa əleyhəssalamdan soruşurlar: – Sən bütün bəşəriyyətə peyğəmbər göndərilmişəm? Həzrət İsa əleyhəssalam cavab verir: – Xeyr! Mən yalnız İsrail oğullarına peyğəmbər göndərilmişəm. Bütün bəşəriyyətə isə Uca Allah tərəfindən Əhməd adında peyğəmbər göndəriləcək. O, Ərəbistan səhrasında doğulacaq, yeni, bütün dinlərdən daha üstün din gətirəcək və allahsız insanları məhv edəcək.

Bu barədə müqəddəs Qurani-Kərimin "Səff" surəsinin 6-cı ayəsində Uca Allah buyurur: "Və yada sal ki, o zaman Məryəm oğlu İsa dedi: Ey İsrail övladları, şübhəsiz mən özümdən öncə gələni-Tövrətə təsdiq edən və məndən sonra gələcək "Əhməd" adlı (s.ə.v.ə.v.s) Peyğəmbərin müjdəsini verən sizə göndərilmiş Allah peyğəmbəriyəm. Amma o, (Əhməd) gəldikdə və onlara aydın dəlillər gətirdikdə dedilər: "Bu açıq-aşkar bir sehdirdir".

Şeyx Niizami burada məhz müqəddəs "İncil"də vurğulanan "Əhməd" isminin mütəşəbbih şifrələrini heyrətətamiz təşbihlərlə bəzəyərək, özünəməxsus şəkildə açıqlayır; "Əlif"- "Ə", "Hey"- "H", "Mim"- "M", "Dal"- "D".

"Əlif" "hey"-i mülkünəhakim edəndən bəri,

"Dal" onun boyunbağı, "mim" də ki, bir kəməri.

Bu kəmə, boyunbağı edib camal sahibi,

Səadət dünyasında olub kamal sahibi.

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 23-cü surəsi "Ənbiya" (peyğəmbərlər) surəsinin 107-ci ayəsində buyurur: "Səni də (Ya Rəsulum!) ələmlərə ancaq bir rəhmət olaraq göndərdik". (Sən təkcə insanlara deyil, eyni zamanda cinlərə də peyğəmbər olaraq göndərilmişən.

(Davamı 13-cü səhifədə)

(Əvvəli 7-ci səhifədə)

Bütün aləmlər əhli, o cümlədən göydəki mələklər, yerdəki insanlar və cinlər ancaq sənün vücudunla şərəfə nail olurlar. Sənün sayəndə günahkarlara möhlət verilmiş, hətta səni inkar edənlərin belə cəzası qiyamətə qədər təxirə salınmışdır. Möminlər isə sənə iman gətirməklə dünyada böyük savab qazanıb, axirətdə yüksək dərəcələrə, əbədi səadətə nail olacaqlar”.

Həzrət Muhəmməd əleyhəssalatu vəssəlləm Uca Allahın yaratdıqları arasında ən çox sevdiyi xilqətidir. Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 33-cü surəsi “əl-Əzhab” (dəstələr) surəsinin 56-cı ayəsində buyurur: “Həqiqətən Allah və Onun mələkləri Peyğəmbərə salavat göndərlər (xeyir-dua verirlər). Ey iman gətirənlər! Siz də ona salavat göndərib (onun üçün salavat deyib) layiqincə salamlayın! (Allahuməssəllə əla Muhəmmədin və ailə Muhəmməd; “Əs-salamu əleykə əyü hənəbiyü və rəhmətullahi və bərəkətauh, – deyin!”).

Uca Allah Həzrəti Məhəmmədə (s.ə.s) intəhasız eşqinin təsdiqi olaraq müqəddəs Qurani-Kərimin 7-ci surəsi “əl-Əraf” surəsinin 157-ci ayəsində buyurur: “O kəslər ki, əllərindəki Tövratda və İncildə (adını, vəsfini və əlamətlərini) yazılmış gördükləri Rəsula-Ummu (heç kəsin yanında oxuyub elm öyrənməmiş və ya məkkəli) Peyğəmbərə tabe olurlar. (O Peyğəmbər onlara yaxşı işlər görməyi buyurur, pis işləri qadağan edər, təmiz (pak) nemətləri halal, murdar, napak şeyləri haram edər, onların ağır yükünü yüngülləşdirər və üstündəki buxovları açar (şəriətin çətin hökmlərini götürər. Ona (o Peyğəmbərə) iman gətirən, yardım göstərən və onunla (Quranın) ardınca gedənlər məhz onlar nicat tapanlardır”.

Nizami Gəncəvi də Allahın Rəsulunu (s.ə.s) çox sevmiş, bütün əsərlərində onu mədh etmiş və bütün

əsasınd) yaradan, (bir-birindən fərqli, lakin yaradılışın kammiliyyə baxımından isə bir-birinin eyni olan varlıqları) yoxdan var edən (hər şeyə müxtəlif şəkildə) surətlər bəxş edən Allahdır. Ən gözəl adlar Ona məxsusdur. Göylərdə və yerdə olan hər bir şey (dillə və hal ilə) Onu zikr edirlər. O, qüdrət və hikmət sahibidir”.

Uca Allah eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimin “əl-Bəqərə” surəsinin 255-ci “Ayətül-kürsü” deyilən ayəsində buyurur:

“Allahdan başqa İlah yoxdur. Zəti və kamal sifətləri ilə hər şeyə qadir olub bütün kainatı yaradan və idarə edən, bəndələrini dolandıran və onların işlərini yoluna qoyan əbədi, əzəli varlıq odur. O, nə mürğü, nə də yuxu bilər. Göylərdə və yerdə nə varsa, hamısı Onundur. Allahın izni olmadan qiyamətdə Onun yanında, huzurunda kim şəfaət, Bu və ya digər şəxsin günahlarının bağışlanmasını xahiş edə bilər. O, bütün yaranmışların keçmişini və gələcəyini, bütün olmuş və olacaq şeyləri bilir. Onlar, yaranmışlar, Allahın elmindən, Özünün istədiyindən başqa heç bir şey qavraya bilməzlər. Onun kürsüsü, elmi, qüdrət və səltənəti, göyləri və yeri ehtiva etmişdir. Bunları müşahidə etmək Onun üçün heç də çətin deyildir. Ən uca ən böyük varlıq da Odur”.

Nizami Gəncəvi də haqlı olaraq həyatda mövcud olan bütün elmləri, bilgiləri, hikmətləri, gözəllikləri Uca Allahla bağlayır və buna “Yeddi gözəl”də dəruni misralarla fəlsəfi şərh verir:

İzlədim yolunu səyyarələrin,
Nə ki, elmlər var gizli və dərin.
Oxudum, xəbər dar oldum da vardım,
Varlıqlar sirrini yer-yer axtardım.
Səni tapan kimi yumdum kitabı,
Hamının Sənədir gördüm xitabı.

Nizami Gəncəvi Uca Allahın yoxluq içində var olduğunu və kainatı yoxdan xəlf etdiyini, həyatın, varlığın, mövcudatın yalnız onun iradəsi ilə hərəkət etdiyini, eyni zamanda müqəddəs Qurani-Kərimin 24-

Nizami yazır:

Əlinin eşqində sabitqədəməm,
Ömər sevgisindən uzaq deyiləm.

Hər iki nur ilə nurlanır dimaq:

Əbubəkr bir şamdır, Osman bir çıraq.

“Şiə” məzhəbindən olan şairləmiz, o cümlədən Nəsimi, Xətai, Füzuli və s. “mədh-i-çahar” əvəzinə, Həzrət Əli əleyhəssalamı və o biri imamlarımızı mədh etmişlər. Şeyx Nizaminin dövründə isə dövlət başında olanlar “sünni” məzhəbindən olduğu üçün şair öz “Xəmsə”sində “mədh-i-çahar” yaratmışdı. Lakin buna baxmayaraq, İslam peyğəmbəri Həzrəti Məhəmməd əleyhəssalatu vəssəlləmdən tolerantlıq dərsəri aldığından, onun nurlandırdığı Haqq şöləsinin hərərəti altında bütün bəşəriyyəti bağrına basan dahi sənətkar öz əsərlərində heç vaxt “sünni”, yaxud “şiə” məzhəbuində olduğunu bəyan etmədiyindən onun hansı məzhəbdən olduğu haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Həm də məsələ burasındadır ki, beş əsərinin beşini də divan ənənəsinə uyğun olaraq “Bəsmələ”, “Tövhid”, “Niinacat”, “Nət”, Rəsulullahın (s.ə.s) meraca yüksəlməsinin təsviri, möcüzələri, “mədh-i-çahar”, şairin yaşadığı zəmanədə hakimiyyətdə olan hökmdarın mədh-i və əsərin yazılma tarixi ilə başlayır. Təbii ki, bu da öz növbəsində dahi şairin iman, təqva sahibi, Allahın mömin bir bəndəsi, eyni zamanda yaradıcılığını bilavasitə müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrindən, İslam ehkamlarından, Həzrəti Məhəmmədin (s.ə.s) mübarək hədisi-şəriflərindən aldığı qissələrdən, ecazlardan, hikmətlərdən, heyrətəməz hekayətlərdən, gerçək tarixləri əks etdirən rəvayətlərdən qaynaqlandığını açıq-aşkar subuta yetirir.

Sovet İttifaqı dağılandan və bir çox gerçəklər üzə çıxandan sonra hamıya məlum oldu ki, Şeyx Nizaminin məşhur “Xəmsə”sindəki beş əsərinin beşi də “Allaha xitab”la başlayır və dahi mütəfəkkir bütün yaradıcılığını İslam dininin nuru ilə bərqiləndirir:

“Klassiklərimizin Allaha ardıcıl olaraq izlədikləri əsas mövzulardan biri tövhiddir. Bu baxımdan çox təbiidir ki, Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında bu məsələyə xüsusi parça həsr etmiş və ona izlədiyi məqsədinə uyğun olaraq belə aydın və konkret bir

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI

əsərlərində olduğu kimi “İskəndərnamə”sinin Həzrəti Məhəmmədə (s.ə.s) həsr etdiyi “Sonuncu Peyğəmbərin tərifi” bölməsində də bunun olduqca nəfis şəkildə poetik təsdiqini vermişdir:

Nizami bu uca dərğahda ancaq,
Ulu Mustafanı şəfi tutacaq.
Möhkəm hökmləri xalqa çatdıran,
Seçilmiş elçidir Ulu Tanr ıdan.
Ən dəyərlisidir bütün bəşərin.
Əzəldən əbədə bütün yaranış,
Məhəmməd adından almışdır naxış.

Uca Allah müqəddəs Qurani-Kərimin 59-cu surəsi “əl-Həşr” (“Toplanma”) surəsinin 21-24-cü ayələrində buyurur: “Əgər Biz Quranı bir dağa nazil etsəydik, mütləq onun (dağın) Allah qorxusundan zəlif olub kiçildiyini və parçalandığını görərdik. Və bu məsələləri çəkirik ki, bəlkə fikirləşələr. O, Özündən başqa heç bir tanrı olmayan, qeybi və aşkarı (hər şüur sahibinin zahiri və batini hissiyyatından gizli və aşkar olanı, yaxud hələ mövcud olmayan və artıq mövcud olan hər şeyi) bilən Allahdır. O, bu dünyada hamını, axirət dünyasında isə yalnız möminləri bağışlayan və mehribandır. O, Özündən başqa, heç bir tanrı olmayan, bütün məxluqatın ixtiyar sahibi, müqəddəs, pak olan, bəndələrinə salamatlıq, əmin-amanlıq bəxş edən, hərt şeydən göz-qulaq olub onu qoruyan, yenilməz qüdrət, qüvvət sahibi, hamını istədiyi hər hansı bir şeyə məcbur etməyə qadir olan, hər şeydən böyük və hər şeyin fəvqündə olan Allahdır. O, Məlikdir (varlıq aləminin Sultanı və Hökmdarıdır), Quddusdur (Müqəddəsdür. Hər hansı bir eybdən, nöqsandan pak və uzaqdır. Salamdır (zəti eybdən, sifətləri nöqsandan, işləri şərdən uzaq və salamatdır. Mömindir (Öz tövhidini bəyan edəndir. Öz zətinin və sifətlərinin həqiqətinə imanı olan, hər zülmədən və pisləkdən amanda saxlayandır). Mühəymindir (Əmindir, hər şeyə hakim və üstündür, bütün varlığı qoruyan və hər şeyə nəzarət edəndir). Əzizdir (oxşarsız və bənzərsizdir, məğlubedilməz, qalib və izzət bəxş edəndir). Cabbardır (əzəmətli, şan-şövkət sahibi, mövcudatı islah edən, hər şey üzərində qəti iradəyə malik olandır). Mütəkəbbirdir (təzim olmağa layiq, batini və aşkar böyüklük sahibidir). Allah müşriklərin Ona qoşduqları şəriklərdən Ucadır. O, (hər şeyi təqdir və ölçü

DİNİ-FƏLSƏFİ-İRFANI KONTEKSTDƏ

cü surəsi “ən-Nur” surəsinin 35-ci ayəsində buyrulduğu kimi, “nur üstündə nur olduğunu və istediklərini Öz nuruna qovuşdurduğunu”, “Leyli və Məcnun” dastanında çox gözəl şəkildə vurğulayır, eyni zamanda nur xəzinəsini onun üzünə açmasına dua edir:

Ey mənim ağılıma mənalar verən,
Mən axtarışıyıam, sən yol göstərən.
Yollarım qorxulu olsa da bu dəm,
Sən ki, Rəhbərimdən, qorxan deyiləm.
Tozlara dönsə də bu aciz bədən,
Hər yerdə, hər zaman məbudum Sənsən.
Böyük dərğahına girdiyim zaman,
Neylər bu dərğahdan qovulmuş şeytan?
Gədim qərq olmamış qanlı sularda,
Rəhm et, əlimdən tut, qalmayım darda.
Aç mənim üzümə nur xəzinəsi,
Zülmərlər içindən xilas et məni!

Müqayisə üçün baxaq: “Allah göylərin və yerin nurudur. Onun nuru içində bir çıraq olan taxçaya bənzər: Taxçadakı o çıraq bir qəndilin içindədir, o qəndil isə sanki parlaq bir ulduzdur. O çıraq nə şərqdə, nə də qərbdə olan mübarək bir zeytun ağacından yandırılır. O, elə bir ağacdır ki, onun yağı özünə od toxunmasa da sanki işıq saçır. O, nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini Öz nuruna qovuşdurur. Allah insanlar üçün misallar çəkir. Allah hər şeyi biləndir”.

Məlumdur ki, klassiklərimiz öz əsərlərinin külliyyatını, əsasən, divan ənənəsi üzərində qurmuşlar. Divan ənənəsini rəvnəqləndirən isə dini poeziya idi. Allahın adı ilə başlanğıc, Tövhid – Allahın birliyi və şəriksizliyi barədə şeir parçası, Minacat – Allaha xitab və dua, Nət – Həzrəti peyğəmbərin tərifi, Meracnamə – Həzrəti Rəsulullahın meracının təsviri, Möcizat – Peyğəmbərin möcüzələri, Mədh-i-Çahar yar – Dörd xəlifənin tərifi də bu ənənədən gələn başlanğıclardır.

Burda dörd xəlifə deyiləndə, İslamın ilk xəlifələri, Əbubəkr, Ömər, Osman və Həzrət Əli əleyhəssalam nəzərdə tutulur.

ad vermişdi: “Yaradanın təkliyi haqqında”. Burada Qurani-Kərimin 112-ci, “İxlas” surəsinin “Qulhüvəllahu əhəd. Allahussəməd. Ləm yəlid və ləm yüləd və ləm yəkun lahu kufuvən əhəd” ayələrindəki hökmlər çox incəliklə izlənilir, bu poetik təqdimatda isə tam təsdiq olunur:

Dilimdə hər şeydən uca bir ad var,
Bu ada bağlıdır bütün varlıqlar,
Təkdir, misilsizdir, - kim deyil agah?
Ulular deyirlər Ona tək Allah.
...İdrakın çatırsa vahid Allaha,

“Nədir? Və necədir?” soruşma daha! [2, 27]

“O söz yaradan sənətkara min afərin ki, hər bir arpadan bir cövher yaradır.”[17,26]

Nizami söz ustasıdır, sözün dəyərini, qiymətini çox yaxşı bilir, o sözdən möhtəşəm abidələr inşa etmişdir, özü də elə abidələr ki, müqəddəs Qurani-Kərimin hikmət möcüzələrindən, bəlağətindən, bədiyyətdən, söz ləfzi gözəlliklərindən, mənə incəliklərindən qaynaqlanmışdır:

“Yaradıcılığımıza böyük hörmət və sevgiylə yanaşdığımız, hər sözümdən təskinlik üçün özümüzbə ibrət götürdüyümüz şairin “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisi digər əsərlərindən fərqli olaraq, Quran üslubuna uyğun şəkildə yazılmışdır. Əvvəlcə bir mətləb nəzərə çatdırılır, sonra isə ona uyğun ibrət, nəsihət, hikmət dolu hekayə və təmsil işlənir. Təbiidir ki, sonda müvafiq ibrətamiz nəticələr çıxarılır. Bu məsnəviyə qayıdışımızın ikinci səbəbi əsərdə Allaha xas atributların təzadlı şəkildə işlədilməsidir. Yox var, varı yox etməsi əbədilik və fanilik anlayışlarıdır.

Sirlər xəzinəsində “yox”, “var”, “fani”, “baqi” kimi ifadələr misra daxilində təzadlı şəkildə işlədilərək Allaha xas atribut və substansiyanı qabarıq şəkildə oxucusuna çatdırır. “Rəhman” surəsi 26-27-ci ayələrdə deyilir: “(Yer) üzündə hər kəs fanidir (ölümə məhkumdur). Ancaq əzəmət və kərəm sahibi olan Rəbbinin zəti baqidir”.

(Davamı var)